

**“Hoe den Nederlandsche scheepvaart onderuitzakt”:
De vermeende ondergang van de Nederlandse handel op
de Baltische Zee in de achttiende eeuw**



“Hoe den Nederlandsche scheepvaart onderuitzakt”: De vermeende ondergang van de Nederlandse handel op de Baltische Zee in de achttiende eeuw

Bachelorwerkstuk Geschiedenis
Studiejaar 2017/2018
Radboud Universiteit Nijmegen
Auteur: Nathalie Smit
Studentnummer: S4474236
Begeleider: dr. Dries Raeymaekers
9967 woorden

Afbeelding voorpagina: A. Rooland, Opticaprent: de slag op de Doggersbank, 1781-1800. Ingekleurde kopergravure. Collectie Fries Scheepsvaart Museum, Sneek, inv.nr. FSM-1980-216A.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
De Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)	11
Het handelstraktaat van 1787	17
De Franse Revolutie	24
Conclusie	31
Bibliografie.....	34
Appendix 1 - Aantal schepen in de Russische havens volgens de lastgeldregisters	38

“Hoe den Nederlandsche scheepvaart onderuitzakt”: De vermeende ondergang van de Nederlandse handel op de Baltische Zee in de achttiende eeuw

Op 12 augustus 1792 schreef de in St. Petersburg gezeten gezant van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden Jan Hogguer (1791-1795) dat hij met “leede ogen aan ziet hoe den Nederlandsche scheepvaart onderuitzakt, dewijl de Engelse overeinde blijft en zelfs groeit”.¹ Zijn noodkreet duidde op de gedachtegang dat in de laatste paar decennia van de achttiende eeuw het aantal Nederlandse schepen dat richting het Balticum voer afnam. De dominante positie die de Republiek in de zeventiende eeuw op de Oostzee had opgebouwd, was volgens de gezant overgenomen door de Britten. Historici hebben deze sombere instelling van Hogguer overgenomen in de geschiedschrijving over de concurrentiepositie van de Republiek. Zij beargumenteren dat de Nederlandse scheepvaart op de Baltische Zee vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw in een neerwaartse spiraal zat en met de aanvang van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) zelfs tot stilstand kwam.

Het debat over de neergang van de export van de Republiek naar het Balticum ligt verspreid over twee velden. Enerzijds wordt de teloorgang toegeschreven aan structurele veranderingen, anderzijds wordt de toenemende competitie op de Baltische Zee gezien als de oorzaak van de neerwaartse spiraal waarin de handelspositie zich zou bevinden. Johan de Vries, grondlegger van structurele benadering, beargumenteert dat de Republiek de veranderingen in het productieproces niet meer kon volbrengen vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw.² Jan Lindblad, Johannes Faber en Peter Klein benoemen echter dat de achterstanden die de Republiek opliep het resultaat waren van een verandering van de focus van productie van goederen in het eigen land, naar de financiering van productie in omliggende gebieden.³ Hierdoor, beargumenteren zij, nam de export van de Republiek af.

Historici die de ondergang van de concurrentiepositie toeschrijven aan competitieve factoren plaatsen de structurele veranderingen van de Vries, Lindblad, Faber en Klein in een ander perspectief. Dieter Schwenckendiek en H. Tyszynski beargumenteren dat de Republiek

¹ Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 170, Afschriften van uitgaande brieven aan Nederlandse consuls in Rusland en Danzig, 1791-1795.

² Johan de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Amsterdam 1959) 26-28, 168.

³ Jan Lindblad, ‘Structural change in the Dutch trade with the Baltic in the eighteenth century,’ *Scandinavian Economic History Review* 33:3 (1985) 193-207.; Johannes Faber, ‘De Sontvaart als spiegel van de structuurveranderingen in de Europese economie gedurende de achttiende eeuw’, *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 1:2 (1982) 91-101.; Peter Klein, ‘Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795’, in: Dick Blok, Walter Prevenier en Daan Roorda eds., *Algemene geschiedenis der Nederlanden VIII* (Haarlem 1979), 160-184.

de snelheid van de veranderingen in het productieproces en de stijgende vraag naar goederen niet kon bijbenen.⁴ Joost Jonker en Keetie Sluyterman voegen hieraan toe dat de Republiek überhaupt de financiële middelen niet bezat om de nodige veranderingen in het productieproces door te voeren. De Britse markt bezat deze wel volgens hen. Daarom stellen Schwenckendiek, Tyszynski en Jonker en Sluyterman tevens vast dat de Britse handelsvloot zich op korte termijn wist uit te breiden om de stijgende vraag te kunnen beantwoorden. Door het uitblijven van een inhaalslag van de Republiek trokken handelaren richting Groot-Brittannië en werd het handelscentrum naar deze eilandengroep verplaatst ten koste van de Nederlanders.⁵

Het debat heeft echter de laatste twee decennia van de achttiende eeuw niet in zijn berekeningen meegenomen. De historici beargumenteren dat de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) ertoe had geleid dat de handel van de Republiek op de Oostzee vanaf deze periode zo goed als stil was komen te liggen en zich na de ondertekening van het Vrede van Parijs in 1784 ook niet meer wist te herpakken. Deze methodologie heeft echter een incompleet beeld gecreëerd van de handelspositie van de Republiek op de Oostzee in de laatste twintig jaar van de achttiende eeuw. Een casus van de handel tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk op de Baltische Zee gedurende de laatste twee decennia van de achttiende eeuw werpt namelijk een nieuw licht op de positie van de Republiek op de Baltische Zee in deze periode. Briefwisselingen tussen de gezanten Christiaan Albrecht (1785-1789) en Carl Bagge (1791-1806) aan het Russische hof in St. Petersburg, de Staten-Generaal in Den Haag en de Directeuren van Moscovische Handel in Amsterdam weergeven een optimistischer perspectief dan hetgeen dat het debat in beeld heeft gebracht. Zij beschrijven namelijk hoe Catharina de Grote (r.1762-1796) de Republiek in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw onder verbeterde handelsvoorwaarden handel liet drijven in haar keizerrijk, waardoor de export naar de Russische havens kon toenemen. Aan de hand van de correspondentie tussen deze personen en instellingen kan de aanname dat de handel vanaf 1780 op de Oostzee stil was komen te liggen worden weerlegd.

De gezanten zaten aan het Russische hof met de opdracht om de commercie van de Republiek te dienen.⁶ In de correspondenties tussen hen en de Staten-Generaal worden hierdoor

⁴ Dieter Schwenckendiek, *Die trennung der struktur- von den konkurrenzeffekten in der begründung des unterschiedlichen exportwachstums einzelner länder* (Tübingen 1967).; H. Tyszynski, 'World trade in manufactured commodities 1899-1950', *The Manchester School of Economic and Social Studies* 19:3 (1951) 272-304.

⁵ Joost Jonker en Keetie Sluyterman, *Thuis op de wereldmarkt. Nederlandse handelshuizen door de eeuwen heen* (Utrecht 2000) 9, 11, 124.

⁶ Dit benoemen de gezanten ook bij hun aanstelling. Voor Christiaan van Albrecht, Graaf van Rechteren zie: Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 154, Uitgaande brieven van de Staten-Generaal

de stand van zaken van de handelspositie van de Republiek op de Oostzee in kaart gebracht. Behalve de Staten-Generaal wenste ook de Directeuren van Moscovische Handel hiervan op de hoogte gehouden te worden. De organisatie had namelijk het doel om via een politieke lobby de belangen van Nederlandse handelaren te behartigen. Waar de naam doet vermoeden dat de lobby enkel betrekking had op Nederlandse kooplieden in Moskou, richtte de Directeuren zich op de belangen van Nederlanders in alle Russische havens waarmee gehandeld werd. Daarnaast bood ze beveiliging aan handelaren die onderweg waren naar het Russische Keizerrijk in tijden van oorlog.⁷

Hoewel de woorden op papier een verbetering van de handel van de Republiek suggereren, is het noodzakelijk om vast te stellen of deze woorden ook kracht uitoefenden in de praktijk. Een blik op de douaneregisters waarin de gezanten moesten bijhouden hoeveel Nederlandse schippers aanmeerden in de Russische havens en wat de inhoud van hun vracht was, zou in beeld kunnen brengen of de verbeteringen die in de briefwisselingen worden beschreven ook terug te zien waren in de praktijk.⁸ Een brand in het archief waar deze opgeslagen waren, heeft ze in 1843 echter tot as gebracht.⁹ Hoewel de gezanten werden geacht om de Staten-Generaal iedere week een update te sturen over de gang van zaken aan het Russische hof en de schepen die in de havens hadden aangemeerd, voldeden de gezanten niet aan deze opdracht. De gezanten hadden meerdere malen geklaagd dat de materiële kosten voor een wekelijks update te hoog opliepen.¹⁰ Hierdoor varieerde de brievenstroom tot een per twee weken tot een per twee maanden. In de brief werd vervolgens enkel de schepen genoemd die in de week dat de brief verstuurd was waren aangekomen.¹¹ Hierdoor is het niet mogelijk om aan

en de griffier, 1785-1789. Voor de aanstelling van Carl Johan Bagge zie: Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185, Kopieboek van uitgaande brieven, 1791-1806.

⁷ Isabella van Eeghen, *Inventarissen van de archieven van de Directie van de Moscovische Handel, Directie van de Oostersche Handel en Reederijen, commissarissen tot de graanhandel en commissie voor de graanhandel* (Amsterdam 1961) 9-10.

⁸ Naast de gezanten aan het hof in St. Petersburg werden ook Nederlandse afgevaardigden gestuurd naar de overige Russische havens waarmee de Republiek handel dreef. Dit betroffen de havens van Archangelsk, Narva, Vyborg en Riga.

⁹ Buiten deze registers ging een groot gedeelte van de Nederlandse admiraliteiten- en douanerekeningen die in het archief verzameld waren bij de brand in vlammen op. Zie: Jake Knoppers, *Dutch trade with Russia from the time of Peter I to Alexander I: A quantitative study vol. I* (Montreal 1976) xl-xli.

¹⁰ Zie: Enne Knoops, 'Het eindstadium van een moeizame doch geslaagde carrière: Johan Isaïc de Swart in Sint-Petersburg 1787-1791' in: Emmanuel Waegemans en Hans van Koningsbrugge eds., *Noord- en Zuid-Nederlanders in Rusland 1703-2003* (Groningen 2004) 31-53, aldaar 35.

¹¹ In vele brieven werd er geen vermelding gedaan van binnengekomen schepen. Hoewel dit brieven bevatten die in de wintermaanden werden gestuurd toen de Oostzee bevroren was, waardoor er geen schepen konden binnenvaren in de Russische havens, zijn er ook brieven uit de zomermaanden waarin de gezant geen schepen noemt. Gezien de frustratie van de gezanten over de hoge kosten is het mogelijk dat zij de moeite niet meer namen om iedere binnenkomst van een Nederlands schip op te nemen in de berichtgeving aan de Staten-Generaal over de stand van zaken in het Russische Keizerrijk. Zie: Jan-Deam van Langen, 'De missie van Jan Willem Hogguer,

de hand van de briefwisseling het aantal schepen dat in de Russische havens binnenkwam vast te stellen.

Om toch een beeld te kunnen schetsen van de situatie op de Oostzee wijkten historici daarom uit naar de Sonttolregisters. Deze registers weergeven de tol die Deense koningen hieven over schepen die van 1429 tot 1857 bij Helsingor door de Sont, de zeestraat tussen Zweden en Denemarken, voeren. Nederlandse handelsschepen die op weg waren naar de havens aan de Oostzee moesten immers door de Sont varen.¹² In deze registers staan de naam van de kapitein, zijn woonplaats, vertrekhaven, bestemming, de goederen die vervoerd werden en hoeveel tol er betaald moest worden. Aan de hand van deze gegevens heeft het debat geconstrueerd hoeveel schepen vanuit de Republiek naar het Balticum trokken en hoeveel ton vracht zij vervoerden. Toch is deze methode niet vrij van kritiek.

Jan Veluwenkamp heeft beargumenteerd dat de schippers documenten op zak konden hebben met incorrecte of onvolledige gegevens. De schippers werden bij de doorvaart namelijk niet gecontroleerd door de tolheffers. De kapitein van het schip hoefde enkel zijn papieren af te geven bij de Tolkamer in Helsingor.¹³ De informatie op zijn geschriften werd vervolgens gekopieerd in het register en na de betaling van de tol mocht de kapitein zijn reis vervolgen. Dit betekent volgens Veluwenkamp niet dat de Sonttolregisters onbruikbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek. Integendeel, hij noemt ze een van de meest alomvattende bronnen voor onderzoek naar de economische en maritieme geschiedenis van Nederland. Toch blijft het onmogelijk om na te gaan of de gegevens voor de tijdspanne 1780-1800 betrouwbaar zijn. Schattingen van fraude in de Sonttolregisters in deze periode lopen namelijk uiteen van twintig tot tachtig procent.¹⁴

Daarom is in de bestudering van de casus gebruik gemaakt van het aantal schepen dat in de lastgeldregisters van de Directeuren van de Moscovische Handel en Directeuren van Oostersche Handel en Reederijen wordt genoemd.¹⁵ Deze aantallen zijn in Appendix 1 terug te

Nederlands diplomaat in Sint- Petersburg 1791-1795' in: Emmanuel Waegemans en Hans van Koningsbrugge eds., *Noord- en Zuid-Nederlanders in Rusland 1703-2003* (Groningen 2004) 54-72, aldaar 60.

¹² In theorie kon de kapitein ervoor kiezen om de tol bij Helsingor te omzeilen door over de Kleine Belt te varen, maar deze was in de praktijk nauwelijks bevaarbaar. Hoewel in 1784 het Noord-Oostzeekanaal werd geopend tussen Tönning en Kiel, konden door de 29 meter lengte en drie meter diepte van de passage enkel kleine schepen door de overgang varen. Hierdoor genereerde het niet veel verkeer. Zie: Jan Veluwenkamp, 'Sound Toll Registers online. Concise source criticism,' www.soundtoll.nl/images/files/STROpdf.pdf (geraadpleegd 6 mei 2018) 2.

¹³ Veluwenkamp, 'Sound Toll Registers,' 2-3.

¹⁴ Knoppers, *Dutch trade with Russia*, xl.

¹⁵ Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Archief van de Directie van de Moscovische Handel (6), inv.nr. 61, Rekeningen voor directeuren van het last-of galjoetsgeld, geïnd door Hendrik Lussing Mz. en Pieter Nijs, 1776-1785.; Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Archief van de Directie van de Moscovische Handel (6), inv.nr. 62, Rekeningen voor directeuren van het last-of galjoetsgeld, geïnd door Estienne le Jay, 1786-1796 en 1814-1823.; Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Archief van de Directie van de Oostersche Handel en Reederijen (78), inv.nr.

vinden. De organisaties hieven een lastgeld, ook bekend als galjootsgeld, van 1 stuiver per lastgoed en 0.5 stuiver per Nederlands schip dat de Amsterdamse haven binnenkwam vanuit de Russische havens aan de Oostzee. De Directeuren van Moscovische Handel hief het lastgeld voor de haven van St. Petersburg.¹⁶ De Directeuren van Oostersche Handel en Reederijen hief het galjootsgeld van schepen die vanuit Narva, Riga en Vyborg de Amsterdamse haven binnenvoeren. Doordat de schippers bij de organisatie geregistreerd waren bij vertrek is fraude in het aantal schepen in deze registers niet aannemelijk. Hoewel deze registers oorspronkelijk bedoeld waren om in het oog te houden welke schepen aankwamen in Amsterdam, tonen zij ook hoeveel schepen er uitvoeren naar de Russische havens. De schepen die waren aangekomen, zijn volgens Knoppers namelijk ook vanuit de Amsterdamse haven vertrokken naar de Russische havens aan de Oostzee.¹⁷

Aan deze methode zit echter ook enkele haken en ogen. Het is namelijk onbekend wanneer de schepen uitvoeren, aangezien de vertrekdatum niet werd bijgehouden. Dat de schepen aankwamen en weer vertrokken wordt echter niet in twijfel getrokken. Het was namelijk niet aantrekkelijk om lang in de haven te liggen, want de schipper wilde snel weer uitvaren om nieuwe inkomsten te generen. Hoewel enige afwijking in het aantal schepen dat per jaar naar de Russische havens trok mogelijk is, zal dit een te verwaarlozen verschil zijn. Daarom is in de casus ervoor gekozen om het aantal schepen dat binnenkwam per jaar gelijk te stellen aan het aantal schepen dat uitvoer. Daarnaast wordt in de lastgeldregisters enkel de handel met het Russische Keizerrijk via de Oostzee vanuit Amsterdam weergegeven. De Amsterdamse haven was echter het kernpunt van de handel van de Republiek naar het Russische grondgebied. Knoppers heeft bovendien aangetoond dat voor de handel met het Russische Keizerrijk slechts 0.8-1.3% van de Nederlandse schippers geen gebruik maakte van de Amsterdamse haven.¹⁸ Met dit in het achterhoofd houdende ambieert de casus om aan te tonen dat de handel vanuit de Republiek naar het Russische Keizerrijk niet stilviel gedurende en na de Vierde Engelse Oorlog.

In dit werkstuk zal zodoende de stelling beargumenteerd worden dat de correspondentie tussen de gezanten en de Staten-Generaal, alsook de lastgeldregisters van de Directeuren van

101, Rekeningen voor directeuren van het galjootsgeld, geïnd door Estienne le Jay, 1780-1794.; Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Archief van de Directie van de Oostersche Handel en Reederijen (78), inv.nr. 102, Rekeningen voor directeuren van het galjootsgeld, geïnd door Estienne le Jay, 1795-1825.

¹⁶ De Directeuren van Moscovische Handel hieven ook lastgeld over de schepen die vanuit de haven van Archangelsk binnenkwamen. Deze voeren echter niet over de Oostzee en zijn in deze thesis daarom buiten beschouwing gelaten.

¹⁷ Knoppers, *Dutch trade with Russia*, 99.

¹⁸ *Ibidem*, 96.

de Moscovische Handel en Directeuren van Oostersche Handel en Reederijen, tussen 1780-1800 een positiever beeld presenteren van de Nederlandse handel op de Baltische Zee in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw dan de huidige literatuur weergeeft. Het standpunt zal worden ondersteund aan de hand van drie deelthema's. Ieder deelthema zal op zijn beurt duidelijk maken dat de concurrentiepositie van de Republiek in de tweede helft van de achttiende eeuw beter uit de verf komt wanneer ook de laatste twee decennia worden meegenomen in het debat. Als eerste zal onder de loep worden genomen waarom het huidige debat beargumenteerd dat vanaf de Vierde Engelse Oorlog de handel van de Republiek op de Oostzee stil kwam te vallen. De handelsblokkade die de Britse vloot bij aanvang van de oorlog op de Noordzee en Oostzee tot stand bracht en de slag bij Doggersbank in 1781 zullen hierbij ter sprake komen. De gegevens die de galjoetsgeldregisters in kaart brengen zullen vervolgens een nieuwe blik op de aanname van het debat werpen. Deze geschriften tonen namelijk aan dat de handel niet heeft stilgelegen bij aanvang van de oorlog en weergeven bovendien een opleving van de handel van de Republiek op de Oostzee vanaf 1782.

Vervolgens zal worden beargumenteerd hoe de oorlogspolitiek van Catharina II de concurrentiepositie van de Republiek op de Oostzee na de Vierde Engelse Oorlog beïnvloedde. Specifiek zal de oorlog met het Ottomaanse Rijk (1787-1791) in acht worden genomen. De keizerin wilde graag een haven aan de Middellandse Zee aan het haar keizerrijk toevoegen. Constantinopel leek haar de ideale plek, maar dan moest deze stad eerst veroverd worden van de Ottomanen. Toen de keizerin werd ingelicht dat de staatskas leeg was, keek ze in de richting van handelshuizen in de Republiek voor een lening. De handelaren wenste hiervoor wel een bedankje in de plaats, waardoor een nieuw handelsverdrag tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk in 1787 tot stand kwam. Om de situatie op de Oostzee zo dicht mogelijk te kunnen benaderen is het noodzakelijk dat dit contract in acht wordt genomen. De onderhandelingen hadden namelijk in eerste instantie een negatief effect op de handelspositie van de Nederlandse handelaren, terwijl de uitkomst van het handelscontract de positie van Nederlandse handelaren in het Russische keizerrijk versterkte. De negatieve voorstelling van de Nederlandse handel op de Oostzee in de laatste twintig jaar van de achttiende eeuw die het debat heeft geschetst wordt hiermee tegengesproken.

Het laatste hoofdstuk zal bespreken hoe de uitbreking van de Franse Revolutie de concurrentiepositie van de Republiek op de Baltische Zee beïnvloedde. Doordat het debat 1780 als eindpunt heeft aangehouden, is de invloed van de Franse Revolutie op de concurrentiepositie van de Republiek nog niet onderzocht. Uit de briefwisselingen komt nochtans naar voren dat de politieke wending in Frankrijk de relatie met het Russische Keizerrijk in het laatste

decennium van de achttiende eeuw bemoeilijkte. In 1791 dreigden Nederlandse handelaren zelfs met een handelstop naar het Russische Keizerrijk. Hoewel de uitvoer naar het Russische keizerrijk in 1794 via een creatieve constructie met de Britten toenam, betekende de uitroeping van de Bataafse Republiek op 19 januari 1795 het begin van het einde voor de Nederlandse handel naar het Russische Keizerrijk.

De Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)

Op 20 december 1780 verklaarde Groot-Brittannië de oorlog aan de Republiek en werd de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) ingeluid. De aanleiding van de oorlog was de schending van het Verdrag van Westminster (1674), hetgeen de Derde Engelse Oorlog (1672-1674) had beëindigd. Onder dit verdrag – dat een politieke alliantie vormde tussen de twee landen – mocht de Republiek handel drijven met landen waarmee Groot-Brittannië in oorlog was, mits er geen contrabande, zoals wapens en buskruit, geleverd werden en de Republiek zich neutraal opstelde in de oorlog.¹⁹ De Republiek verbrak deze belofte door in het geheim een schets van een handelsverdrag te laten opstellen tussen de Verenigde Staten en de Republiek ten tijde van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783). Toen de Britse vloot een kopie van dit verdrag had onderschept en voorgelegd aan het Lagerhuis verklaarde het Britse parlement de Republiek de oorlog en werd er een handelsblokkade op de Noordzee opgezet.²⁰ De handelsblokkade versperde de doorgang naar de Oostzee, waardoor het huidige debat heeft beargumenteerd dat de handel van de Republiek op de Baltische Zee vanaf 1780 stil kwam te liggen. Bestudering van de lastgeldregisters spreekt deze aanname echter tegen. Zo blijkt uit de analyse dat de handelsblokkade niet tot een handelsstop van de Republiek op de Oostzee had geleid en enkel in 1781 de handel van de Republiek op de Oostzee beperkte.

Op de dag van de oorlogsverklaring kreeg de Britse vloot de opdracht om ieder Nederlands handelsschip dat zich op de Noord- en Oostzee bevond in beslag te nemen. Het doel was om handel voor de Nederlanders in het Balticum onmogelijk te maken.²¹ De Nederlandse handelaren die zich al op het water bevonden, waren niet op de hoogte van de diplomatieke ontwikkelingen totdat ze de Britse vloot tegenkwamen die hen de doorgang versperde. Buiten deze actie bleef het rustig op de Noordzee en Baltische Zee. De eerste zeeslag vond pas acht maanden later bij de Doggersbank, een zandbank op de Noordzee, plaats. In de ochtend van 5 augustus 1781 begeleidde enkele Nederlandse oorlogsschepen een konvooi handelsschepen dat

¹⁹ H.M. Scott, 'Sir Joseph Yorke and the waning of the Anglo-Dutch alliance' in: Bob Moore en Henk van Nierop eds., *Colonial empires compared* (New York 2003) 11-32, aldaar 19.

²⁰ De verklaringen over de ontdekking van het handelsverdrag lopen uiteen. Op 20 september 1780 hield het Britse oorlogsschip *Vestal Frigate* het Amerikaans handelsschip *Mercury* tegen. Vervolgens noemt een verklaring dat aan boord van het schip de inhoud van de werkkoffer van Henry Laurens, een voorzitter van het Congres van de Verenigde Staten, werd onderzocht. Hierbij werd het handelsverdrag tussen de Verenigde Staten en de Republiek ontdekt. Een ander benoemt daarentegen dat de Amerikanen het Britse schip hadden gespot en het koffertje met het belastende document over boord hadden gegooid. Toen de Britten de koffer zagen drijven hielden ze de Amerikanen tegen en visten ze het koffertje uit het water. Zie: Scott, 'The Anglo-Dutch alliance,' 29.; A. Alberts, *De huzaren van Castricum: een geschiedenis van de Nederlandse Republiek van 1780-1800* (Amsterdam 1973) 66.

²¹ Alberts, *De huzaren*, 78.

koers had gezet naar het Balticum.²² De doelstelling van de Britse regering om de Nederlandse handel lam te leggen had dus niet alle Nederlandse handelaren doen afschrikken. De Britse vloot volgde haar orders op en viel de groep aan. De Nederlandse oorlogsschepen beantwoordden het kanonsalvo, maar gingen niet actief op de aanval in.²³ Tegen het begin van de middag dropen de Britten af. Hoewel de route nu vrij was, hadden de handelsschepen ondanks de bescherming te veel schade opgelopen om de reis te kunnen vervolgen.

Dat de eerste slag op de Baltische Zee zolang op zich had laten wachten had te maken met een ander doel van de Britten. Het eerste oorlogsgeweld had zich afgespeeld op St. Eustatius, een kolonie van de Republiek in het Caribische gebied, in februari 1781. De Britten wilden deze kolonie van de Republiek bezetten omdat het eiland een van de plekken was waar de Amerikaanse rebellen hun munitie vandaan haalden tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog.²⁴ De Britten hielden deze handel verantwoordelijk voor het verlies van hun koloniën in Amerika in 1776. De Staten-Generaal en stadhouder Willem V (r.1766-1795) waren voor het toestaan van deze handel in 1778 al een keer door de Britten berispt, omdat munitie onder de verboden categorie contrabande viel. Hoewel het verdrag van Westminster hierdoor al geschonden was, bleef een oorlog uit omdat de Britse overheid de vriendschap met de Republiek niet wilde verbreken. De Britse regering liet daarna echter wel elk Nederlands schip dat vanuit eenieder Nederlandse kolonie en de Republiek uitvoer controleren door hun militaire vloot.²⁵ De Staten-Generaal verzette zich hier niet tegen, ondanks het beklag van de Nederlandse kooplieden.

Deze gebeurtenis hadden de Nederlandse handelaren op St. Eustatius wellicht nog in hun achterhoofd toen de Britten hun aankomst bij het eiland kenbaar maakten. Johannes de Graaff, de Nederlandse gouverneur in dienst op het eiland, was niet van plan de kolonie, die veel inkomsten voor de Republiek genereerde, zomaar op te geven. De verdediging van het eiland liet daarentegen te wensen over, waardoor de Britten zonder al te veel moeite het eiland konden plunderen en bezetten.²⁶ Hoewel aan de Staten-Generaal gevraagd was om versterking te sturen, kon ze de noodkreet niet met de beoogde respons beantwoorden. De Nederlandse vloot was namelijk te ver afgezwakt. Dit was het resultaat van de financiële erfenis die de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) met zich mee had gebracht. De statenbond had honderden miljoenen gulden aan schulden openstaan en het geld dat beschikbaar was, werd

²² Alberts, *De huzaren*, 80.

²³ Olaf van Nimwegen, *De Nederlandse burgeroorlog (1748-1815)* (Amsterdam 2017) 46.

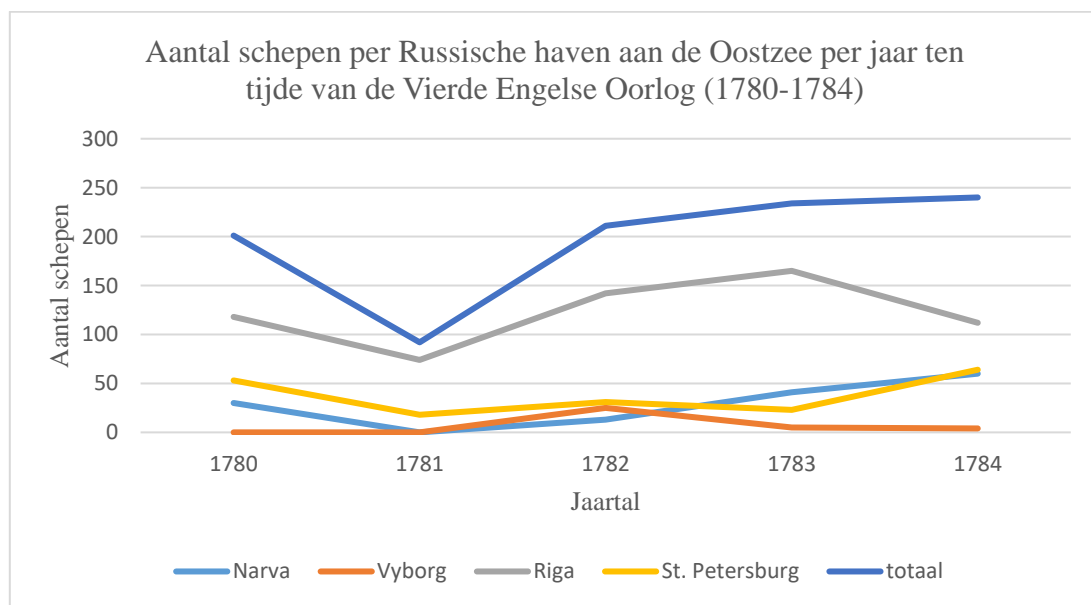
²⁴ Scott, 'The Anglo-Dutch alliance,' 21, 24.

²⁵ *Ibidem*, 26-27.

²⁶ Jaap Bruijn, 'Facing a new world: The Dutch navy goes overseas (c.1750-c.180) in: Bob Moore en Henk van Nierop eds., *Colonial empires compared* (New York 2003) 113-128, aldaar 115.

opgeslokt aan rentebetalingen. Daarbij werden de Gewesten het niet eens of met het geringe geld dat beschikbaar was de Nederlandse marine of leger versterkt moest worden. Doordat deze discussie geen einde kende, werd in geen van beide geïnvesteerd.²⁷

Het tekort aan Nederlandse oorlogsschepen in combinatie met de handelsblokkade van de Britten maakt de veronderstelling dat de handel van de Republiek op de Oostzee stil was komen te liggen met de aanvang van de Vierde Engelse Oorlog aannemelijk. De galjoetsgeldregisters schetsen echter een ander beeld. In figuur 1 is te zien dat in 1781 de totale



Figuur 1: Aantal schepen per Russische haven aan de Oostzee per jaar ten tijde van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)

handel op de Oostzee aanzienlijk daalde ten opzichte van 1780. Doordat de oorlog midden in de winter, toen de Baltische wateren bevroren waren, en elf dagen voor de aanvang van 1781 was verklaard, zal het aantal schepen dat vanuit de Republiek op weg ging naar het Russische Keizerrijk in 1780 niet onderhevig zijn geweest aan de oorlogsverklaring. Ook is te zien, tegen de verwachting van het huidige debat in, dat de handel van de Republiek op de Oostzee in 1781 niet stil was komen te vallen, maar was gehalveerd. Bovendien lag in 1782 het aantal schepen dat richting St. Petersburg en omstreken trok vanuit de Republiek al boven het handelsniveau

²⁷ Zie: Van Nimwegen, *De Nederlandse burgeroorlog*, 31.; Na de bezetting van St. Eustatius werden in februari 1781 ook de Nederlandse kolonies in Guyana ingenomen door de Britten. Saba en Sint-Maarten ondergingen ook aanvallen, maar de Britse marine slaagde er niet in om deze eilanden ook te onderwerpen aan hun gezag. Hierna verplaatste het strijdtoneel van de Vierde Engelse Oorlog naar de kolonies van de Verenigd Oost-Indische Compagnie (VOC) in Azië. Zo werden onder andere Ceylon en enkele Nederlandse havens in India door de Britten bezet. Zie: E. Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18^{de} eeuw* (Zutphen 2000) 170.

van voor de Vierde Engelse oorlog. In plaats van een niet bestaande handel op de Baltische Zee is uit de grafiek te concluderen dat hij juist weer opleefde vanaf 1782.

Dat de stijging in 1783 afvlakte, kan verhaald worden op het nieuwe handelsverdrag tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk. In het contract stond opgenomen dat er jaarlijks maximaal vijftig Nederlandse schepen zich per Russische haven mochten melden. Uit de grafiek wordt echter duidelijk dat in de haven van Riga in 1783 meer dan drie keer zo veel schepen binnenkwamen. In 1784 daalde het aantal schepen wel met 32.2%, maar zat het met 112 aankomsten nog steeds 124% boven het maximum. De haven van Narva zat daarentegen voor het nieuwe verdrag onder het limiet en steeg in 1784 tot zestig binnenkomsten. Ook in de haven van St. Petersburg kwamen in 1784 meer dan vijftig schepen binnen. Ten opzichte van het jaar daarvoor nam het aantal van 23 schepen toe tot 64. Wellicht zijn deze stijgingen toe te kennen aan schippers die voorheen naar Riga zeilden, maar met de introductie van het nieuwe handelscontract besloten uit te wijken naar de Russische havens die minder Nederlands verkeer aantrokken. Ondanks de toename van de export kan de nieuwe regeling kooplieden afschrikt hebben om naar het Russische Rijk te varen. Daarnaast werd er een nieuw belastingpercentage ingesteld voor luxegoederen die de Nederlandse handelaren wilden invoeren. Primaire goederen bleven onderhevig aan het oude en lagere belastingpercentage. Deze maatregel was afkomstig van Catharina II's decreet uit 1783. Hierin verkondigde de vorstin dat de invoer van luxegoederen aan banden gelegd moest worden om een productiegroei binnen het rijk te stimuleren en zo de Russische economie te verbeteren.²⁸

Met de slag bij Doggersbank in het achterhoofd komt de vraag op hoe de schepen de weg naar (en ook van) de Russische havens hebben kunnen afleggen. Het antwoord zit verstopt in een oude, maar al te bekende, truc. De Baltische Zee was in de achttiende eeuw meerdere malen het toneel voor oorlogsgeweld geweest. Zo werd de Grote Noordse Oorlog (1700-1721) tussen de Noordelijke Alliantie (bestaande uit het Russische Keizerrijk, Denemarken-Noorwegen, Polen-Litouwen en de Saksen) en Zweden op de Oostzee uitgevochten. Landen die niet in de oorlog waren betrokken en op een veiligere manier de handel wilden voortzetten, voeren onder de neutrale vlag. Nederlandse handelaren waren ook bekend met deze tactiek.²⁹ Toch voeren Nederlandse handelaren niet enkel onder de neutrale vlag. Zo werd er meestal voor de Pruisische of Oostenrijkse vlag gekozen. Zo informeert gezant Hogguer een decennium later, ten getijde van de Franse Revolutie, in een brief aan de Staten-Generaal en zijn collega's in

²⁸ Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 159, Onderhandelingsvolmacht tot hernieuwing van het Tractaat van Commercie tussen de Republiek en Rusland, en andere stukken ter zake, 1787.

²⁹ Knoppers, *Dutch trade with Russia*, 87.

Riga en Archangelsk dat ze net zoals in de Vierde Engelse Oorlog Nederlandse kooplieden moeten instrueren onder vlaggen van Oostenrijk en Pruisen te varen.³⁰

De Britse vloot zal wellicht ook bekend zijn geweest met deze vlagwisseltruc, maar zij kon onmogelijk alle schepen die onder een neutrale, Pruisische en Oostenrijkse vlag voeren controleren. Ook zou een dergelijke actie in het verkeerde keelgat kunnen zijn geschoten bij de Pruisische en Oostenrijkse hoven. Daarnaast is het ook aannemelijk dat de controle van de Britten op de Noordzee en Oostzee eind 1782 al afnam. Na bijna twee jaar lang in oorlog te hebben verkeerd deed Groot-Brittannië de eerste gooi naar een vrede met de Republiek.³¹ Hoewel het onbekend is of de handelaren hier al direct van op de hoogte waren gesteld, kan deze daad ervoor gezorgd hebben dat meer Nederlandse handelaren (weer) vertrouwen erin hadden dat ze een veilige doortocht konden maken naar het Russische Keizerrijk. Het was namelijk niet handig om een schip aan te vallen van het land waarmee men een vrede pogde te sluiten. Hoewel de onderhandelingen bijna een jaar in beslag namen, bleef het op de Oostzee rustig en werd de invulling van het vredesverdrag op 2 september 1783 goedgekeurd.³² Op 20 mei 1784 werd de definitieve overeenkomst, de Vrede van Parijs, ondertekend. In de eerste drie punten van het verdrag beloofden de Britse koning George III en de Staten-Generaal dat er vrede op zee en land zou zijn tussen Groot-Brittannië en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, dat de Britse en Nederlandse vlag op de zeeën en oceanen in ere hersteld zouden worden en dat inbeslaggenomen schepen inclusief de lading aan boord vrijgegeven zouden worden. De eventuele schade die de gevangengenomen kooplieden hadden opgelopen tijdens de oorlog moest ook vergoed worden.³³ Hiermee werd een mogelijke aanval van de Britse vloot geheel verworpen en konden Nederlandse handelaren weer zonder zorgen aan hun reis naar het Russische Keizerrijk beginnen.

³⁰ Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 171, Ingekomen brieven van Nederlandse consuls in Rusland en Danzig, 1791-1795. Hoewel schippers die naar Archangelsk zeilden niet over de Oostzee voeren, konden ze tijdens de Vierde Engelse Oorlog de Engelse vloot op de Noordzee tegenkomen en aangevallen worden.

³¹ Alberts, *De huzaren*, 82.

³² Friedrich Edler, *The Dutch Republic and the American Revolution* (New York 1971) 197.; Bruijn, 'Facing a new world,' 116. In de Aziatische wateren vonden er in 1782 en 1783 wel nog confrontaties tussen de VOC en de Britten plaats, maar deze lijken geen fatale invloed te hebben gehad op de vredesonderhandelingen.

³³ Charles Jenkinson, *A collection of all the treaties of Peace, alliance, and commerce between Great-Brittain and other powers. From the treaty signed at Munster in 1648, to the treaties signed at Paris in 1783* Vol. III (Piccadilly 1785) 427-429. In totaal bevatte de Vrede van Parijs elf bepalingen. De overige acht artikelen hadden betrekking op de verdeling van de ingenomen kolonies van de Republiek door de Britten tijdens de oorlog. St. Eustatius en de koloniën in Guyana waren in 1782 van de Britten afgepakt door de Fransen. Zij werden onder de Vrede van Parijs geacht deze aan de Republiek terug te geven.

Conclusie

De handelsblokkade van de Britse vloot bij de aanvang van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) op de Noordzee en het gebrek van Nederlandse oorlogsschepen heeft bij het huidige debat tot de aanname geleid dat de handel van de Republiek op de Oostzee vanaf 1780 stil was komen te liggen. De bestudering van het verloop van de slag bij Doggersbank heeft daarentegen aangetoond dat Nederlandse handelaren niet terugdeinsden om hun handelswaar naar het Russische Keizerrijk te vervoeren tijdens de Vierde Engelse Oorlog. Hoewel de schepen die op 5 augustus 1781 op weg waren naar het Balticum rechtsomkeer moesten maken, duiden de lastgeldregisters dat de handel niet was plat komen te liggen door de oorlog. De export werd weliswaar bemoeilijkt, maar tot een volledige handelsstop was het nooit gekomen. In 1782 slaagde Nederlandse handelaren er zelfs in om boven het handelsniveau van voor de oorlog uit te stijgen. Dit was mede te danken aan een bekende vermommingstruc. De Nederlandse vlag werd ingewisseld voor een neutrale, Oostenrijke of Pruisische vlag. Hierdoor konden Nederlandse handelaren een aanval van de Britse vloot vermijden en hun reis naar het Russische Keizerrijk vervolgen. Daarbij vond eind 1782 al een toenadering van de Britten plaats om tot een vrede tussen de twee landen over te gaan. Het gevaar van een aanval voor de Britse vloot nam daardoor af, waardoor het voor Nederlandse handelaren weer aantrekkelijker om hun goederen naar het Russische Keizerrijk te vervoeren. Toen de Vrede van Parijs ondertekend was op 20 mei 1784 konden Nederlandse handelaren weer zorgeloos aan hun reis naar het Balticum beginnen.

Het handelstraktaat van 1787

Op 26 april 1787 deelt J. Hagel, de secretaris van de Staten-Generaal, aan de Staten-Generaal mee dat gezant Christiaan Albrecht de onderhandelingen voor een vernieuwd handelstraktaat tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk succesvol heeft afgerond.³⁴ Deze overeenkomst is tot heden buiten beschouwing gebleven in het debat rondom de concurrentiepositie van de Republiek op de Oostzee in de tweede helft van de achttiende eeuw. Tot dusver hebben historici aan de hand van de handelsomzet tot 1780 vastgesteld dat de export van de Republiek op naar het Russische Keizerrijk vanaf de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) stil was komen te liggen. In het vorige hoofdstuk werd al weergegeven dat de lastgeldregisters van de Directeuren van de Moscovische Handel en van de Directeuren van Oostersche Handel en Rederijen deze aanname tegenspreekt voor de oorlogsjaren. De aanloop naar het nieuwe handelstraktaat tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk dat op 26 april 1787 werd gesloten en de gevolgen die dit contract met zich meebracht trekt de aanname van het debat ook in twijfel voor de jaren na de Vrede van Parijs.

Met de ingang van het handelstraktaat op 26 april 1787 werd de commercie voor Nederlandse handelaren naar het Russische Keizerrijk aantrekkelijker. Albrecht had Catharina II overtuigd om het in 1783 vastgestelde limiet van vijftig schepen per Russische haven per jaar af te schaffen.³⁵ Daarnaast werd met ingang van de overeenkomst een nieuw belastingtarief gehanteerd voor de goederen die de Nederlandse zeelieden wilden invoeren. Vanaf 1783 werd er een verschil gehanteerd tussen het belastingpercentage voor primaire goederen en luxegoederen. Voor luxegoederen werd een hoger invoertarief gehanteerd in vergelijking met de primaire goederen. Met de ingang van het traktaat van 1787 werd slechts één invoertarief gehanteerd voor alle goederen, dat lager was dan het oude tarief voor primaire goederen.³⁶ Buiten deze financiële regelingen tussen de twee landen vermeldde het nieuwe contract ook een juridisch voordeel voor de Nederlandse zeelieden. Indien een Nederlandse zeevaarder beschuldigd werd van een misdaad werd hij voortaan niet meer voor het Russische gerecht gesteld, maar mocht de gezant de gevangene ophalen en hem voor de rechtbank van Nederlandse Commercie voordragen. Hierdoor kan het voor schippers ook aantrekkelijker zijn geworden om handel te gaan drijven met het Russische Keizerrijk.

De verbeterde handelsvoorwaarden die in het handelstraktaat waren opgenomen volgde echter niet vanzelfsprekend uit de onderhandelingen tussen de gezant en de keizerin. Catharina

³⁴ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 159.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

II wilde bij aanvang van de onderhandelingen in april 1786 het aantal Nederlandse schepen dat in de Russische havens mocht aanmeren halveren en de belastingtarieven voor zowel de primaire als luxegoederen verhogen. De Staten-Generaal was verontwaardigd over deze eisen van de keizerin.³⁷ De ambtenaren waren namelijk op de hoogte gesteld dat aan de Britten geen limiet was opgelegd over het aantal schepen dat hun anker in de Russische havens mocht lossen. Daarnaast hadden zij vernomen dat Britse kooplieden in hun handelscontract met de Russen enkel onderhevig waren aan één belastingpercentage én dat dit percentage lager was dan het invoertarief dat Nederlandse handelaren voor de invoer van primaire goederen moesten betalen.³⁸ Ook hoefden Britse scheeplieden die beschuldigd werden van het plegen van een misdaad niet voor het Russische gerechtshof te verschijnen, maar mochten ze worden berecht door een Britse rechtbank.³⁹

Albrecht werd via Hagel geïnformeerd over de kritiek die de Staten-Generaal had geuit op Catharina II's voorstel. Ook werd aan hem verkondigd dat de voorstellen van de keizerin de relatie tussen de Republiek en het Keizerrijk zouden beslechten. De secretaris spoorde Albrecht daarom aan om tijdens de eerstvolgende bespreking in te gaan op de langdurige vriendschap tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk. Hij werd geïnstrueerd om te benadrukken hoe de Republiek had bijgedragen aan de groei van de Russische economie en een bedankje hiervoor wel op zijn plaats vond.⁴⁰ In het begin van de achttiende eeuw hadden Nederlandse ambachtslieden namelijk op verzoek van Peter de Grote een deel van de bouw van de haven van St. Petersburg voor hun rekening genomen.⁴¹ In 1718 ging de Staten-Generaal Nederlandse handelaren vervolgens aansporen om zich naar St. Petersburg te begeven om daar een Nederlandse handelskolonie op te zetten.⁴² Met deze zet kwam de haven van St. Petersburg pas echt tot stand. Voor de komst van de Nederlanders kende de haven van St. Petersburg beperkte voorzieningen en ontbrak het aan internationaal aanzien. Hierdoor was de handel tussen het Russische Keizerrijk en West-Europese landen beperkt.⁴³ Met de uitbouw van de haven en de handel die de Republiek en het Russische Keizerrijk met elkaar voerden, begonnen Engeland,

³⁷ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 159.

³⁸ In de brief die de Staten-Generaal naar Albrecht stuurde, werd het exacte belastingpercentage dat de Britse kooplieden moesten betalen niet genoemd. Het percentage dat Nederlandse schippers moesten betalen en hoe dit zich verhoudt tot het bedrag van de Britten en de invloed die dit zou kunnen hebben op de export van producten vanuit de Republiek naar het Russische Keizerrijk kan daardoor niet worden beredeneerd.

³⁹ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 159.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Dániel Margócsy, *Commercial visions: Science, trade, and visual culture in the Dutch Golden Age* (Chicago 2014) 200.

⁴² Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 119, Dossier inzake onderstand voor de Gereformeerde kerk in Moskou, 1768.

⁴³ Margócsy, *Commercial visions*, 201-202.

Frankrijk, Spanje en Portugal het ook aantrekkelijk(er) te vinden om handel te drijven met de Russen in St. Petersburg en nam de totale export van het Russische Keizerrijk toe.⁴⁴

De klemtoon op dit verleden mocht echter niet baten tijdens de volgende vergaderingen met Catharina II. In een brief van Hagel aan Albrecht in februari 1787 valt nogmaals te lezen hoe de gezant aangespoord wordt om in de aankomende bijeenkomst met Catharina II over het verleden tussen de twee landen te spreken. In deze brief komt ook voor het eerst aan bod welke eisen de Staten-Generaal stelde die in het nieuwe handelstraktaat moesten worden opgenomen. Zo verwachtte zij dat de belastingtarieven voor primaire en luxegoederen zouden worden gelijkgesteld; dat het belastingtarief naar hetzelfde niveau als dat van de Britten verlaagd zou worden; en dat Nederlandse zeevaarders die werden verdacht van een misdrijf voor een Nederlandse in plaats van een Russische rechtbank terecht mochten worden gesteld. De voordelen die de Britten genoten vormden dus de rode draad in de eisen van de Staten-Generaal. Zonder enige vooraankondiging kwam twee maanden later de brief bij de Staten-Generaal binnen dat aan alle eisen, met uitzondering van de verlaging van het belastingtarief naar het niveau van Groot-Brittannië, gehoor was gegeven. Daarbij had Albrecht het voor elkaar gekregen dat het limiet van vijftig Nederlandse schepen per Russische haven per jaar was afgeschaft.⁴⁵ Het door de keizerin ondertekende handelstraktaat had Albrecht met de brief meegestuurd.

De plotselinge wending in de onderhandelingen met Catharina II kan wellicht worden verklaard aan de hand van haar oorlogspolitiek. Ten tijde van de onderhandelingen voor een nieuw handelscontract met de Republiek was de vorstin een oorlog met het Ottomaanse Rijk aan het voorbereiden.⁴⁶ Ze was namelijk erg gecharmeerd door Constantinopel en wilde graag een haven aan de Middellandse Zee om de economie van haar Keizerrijk te kunnen bevorderen. Deze ambitie uitte ze onder meer tijdens een tocht door de Krim in 1786, hetgeen ze in 1783 van de Ottomanen had geannexeerd. De keizerin wist dat deze reis als provocerend zou worden opgevat door de Ottomanen en probeerde zo een nieuwe oorlog met ze uit te lokken.⁴⁷ Bij terugkomst in St. Petersburg maakten haar adviseurs haar echter duidelijk dat het Keizerrijk de financiële middelen niet bezat om een oorlog met de Ottomanen te starten. Door de alliantie die tsaar Peter III (r.1762) had afgesloten met Pruisen tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) was het Russische keizerrijk bijna failliet gegaan. Een kwart eeuw later was het keizerrijk nog

⁴⁴ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 159.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Vincent Cronin, *Catherine, Empress of all the Russia's* (Londen 1989) 183, 189.

⁴⁷ Lindsay Hughes, *The Romanovs. Ruling Russia, 1613-1917* (Cornwall 2008) 125.

steeds herstellende hiervan.⁴⁸ Catharina's machtslust kwam daarentegen niet tot rust, waardoor ze op zoek moest naar een oplossing. Nederlandse handelaren konden Catharina II een uitkomst bieden. De keizerin wist waarschijnlijk dat Nederlandse handelshuizen de financiële middelen bezaten om haar een lening te kunnen aanbieden. Nederlandse handelaren hadden namelijk al enkele decennia ervaring in het verstrekken van staatsleningen. Zo hadden ze gedurende de achttiende eeuw leningen verschaft aan Denemarken, Oostenrijk, Zweden en Spanje. Op de Nederlandse handelaren na kon geen andere internationale markt de keizerin de leningen bieden die ze nodig had.⁴⁹ Catharina de Grote was dus afhankelijk van de Nederlanders om haar oorlogsdrijf te kunnen beantwoorden.⁵⁰

Hoogstwaarschijnlijk realiseerde ze zich dat de Nederlandse handelaren enkel bereid waren haar een lening te geven indien de handelsvoorwaarden tussen de Republiek en het Russische keizerrijk verlicht werden in plaats van verzaamd. De handelaren hadden door de jaren heen namelijk meerdere keren bij de gezanten en de Staten-Generaal hun beklag geuit over de hoge en verschillende belastingpercentages die Catharina II had ingesteld.⁵¹ Deze kritiek was via de wekelijkse vergaderingen tussen Albrecht en Catharina's vicekanselier Ivan Andreyevich Osterman (1725-1811) terechtgekomen bij de vorstin. Tijdens deze bijeenkomsten werden internationale politieke betrekkingen uitgewisseld. Osterman lichtte vervolgens de keizerin in over de resultaten van de besprekingen.⁵² Dat de eisen van de Staten-Generaal pas tegen het einde van de onderhandelingen werden toegezegd door de keizerin kan verklaard worden aan de hand van haar onderhandelingsstactiek. Zo beargumenteert Herbert Kaplan dat Catharina II er een handje in had om vernieuwingen van handelstraktaten zo lang mogelijk uit te stellen. Zo hoopte zij ervoor te zorgen dat het Russische Keizerrijk het beste uit de bus kwam.⁵³ Hoewel de belastinginkomsten nu terugliepen, had het vernieuwde traktaat de keizerin wel een lening opgeleverd. Nadat deze was uitgekeerd schond de keizerin het Verdrag van Küçük Kaynarca (1774), het vredesverdrag tussen de Russen en de Ottomanen, en

⁴⁸ Robert Jones, 'Morals and markets: The Conflict of traditional values and liberal ideas in the economic thought and policies of Catherine II,' *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 45:4 (1997) 526-540, aldaar 526.

⁴⁹ Jonker en Sluyterman, *Thuis op de wereldmarkt*, 124.

⁵⁰ Tijdens de Russisch-Turkse oorlog (1768-1774) had Groot-Britannië Catharina II uit de brand geholpen door een alliantie met haar aan te gaan om vervolgens haar adviseurs bij te staan. Hierom genoten de Britten waarschijnlijk al eerder van de handelsvoorwaarden die de Republiek in 1787 kreeg toegekend. Zie: Hughes, *The Romanovs*, 113.

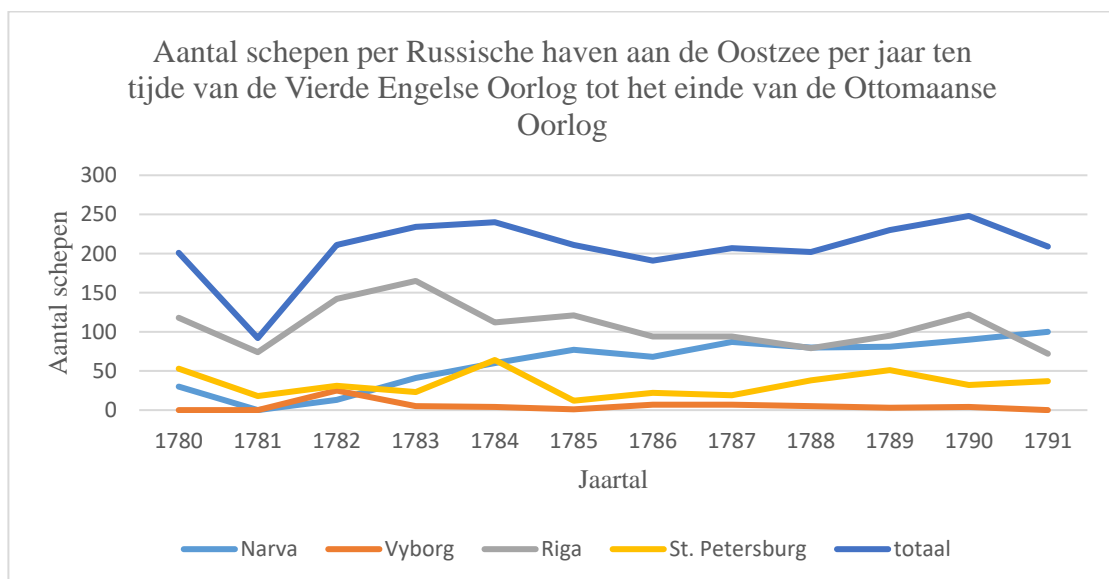
⁵¹ Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 157, Ingekomen extract- en kopieresoluties van de Staten-Generaal betreffende de ambassade, 1784-1789.; NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 154.

⁵² Knoops, 'Het eindstadium,' 41.

⁵³ Herbert Kaplan, *Russian overseas commerce with Great Britain during the reign of Catherine II* (Philadelphia 1995) 20.

verklaarde het Ottomaanse Rijk op 21 augustus 1787 de oorlog aan het Russische Keizerrijk (1787-1791).

Deze gebeurtenissen worden ook weerspiegeld door de lastgeldregisters. Zo is in figuur 2 te zien dat na de Vrede van Parijs de handel van de Republiek op de Oostzee tot 1787 ieder jaar verder wegzakte. De onvrede onder de kooplieden over het handelsverdrag van 1783 en de stoeve onderhandelingen bij de vernieuwing van de overeenkomst in 1786 kan ertoe geleid hebben dat de handelaren elders hun heil gingen zoeken. Ook wordt duidelijk dat de kooplieden zich in de havens van Riga en Narva in deze periode ook niet aan het maximum van vijftig schepen per Russische haven hielden. Hoewel het aantal schepen in de haven van Riga, met uitzondering van 1785, tot 1788 daalde, kwamen er nog steeds bijna twee keer zoveel schepen binnen dan was toegestaan. In de haven van Narva steeg na 1784 zelfs het aantal schepen dat aanmeerden. In 1784 voeren 60 schepen de haven binnen, in 1785 77 schepen en in 1786 68 schepen, waardoor de bovengrens van vijftig schepen ruimschoots werd overschreden. De vraag is dan ook in hoeverre er überhaupt toezicht werd gehouden op het aantal Nederlandse schepen de Russische havens binnenvoer.



Figuur 2: Aantal schepen per Russische haven aan de Oostzee per jaar ten tijde van de Vierde Engelse Oorlog tot het einde van de Ottomaanse Oorlog

Daarnaast zal vanaf 1785 de onrust die de patriottenbeweging met zich meebracht in de Republiek ook aan de daling hebben bijgedragen. Hoewel de patriotten zich sinds de 1770s verzette tegen het stadhoudelijk stelsel en jarenlang al pleitten om veranderingen door te voeren in het binnenlandse bestuur en het buitenlandbeleid, maakte ze in de jaren tachtig van

de achttiende eeuw een opmars.⁵⁴ In 1785 werd bovendien de roep van de patriotten om over te gaan tot militaire actie steeds groter. In de Gewesten kwam het her en der daardoor tot opstandjes tussen het patriottische leger en de prinsgezinden.⁵⁵ Hoewel het geweld zich buiten Amsterdam afspeelden en de Amsterdamse haven toegankelijk bleef, beargumenteert E.S. van Eyck van Heslinga dat de interne politieke problemen in de Republiek ertoe hadden geleid dat Nederlandse handelaren hun heil in Groot-Brittannië gingen zoeken, omdat deze eilandengroep een stabielere politieke situatie kende dan de Republiek.⁵⁶ Toen de situatie eind 1786 escaleerde tussen de patriotten en de orangisten zal dit zeker niet anders zijn geweest, vooral omdat de Amsterdamse haven nu wel in de vuurlinie lag.⁵⁷

De uitbraak van de burgeroorlog in mei 1787 in de Republiek leidde echter niet tot een daling van de Nederlandse handel naar het Russische Keizerrijk. Hoewel het aantal schepen dat in Riga en St. Petersburg binnenvoer daalde, loste er meer schepen hun anker in Narva. Hierdoor werden de dalingen in de andere havens goedmaakt. De handel steeg zelfs met 8,4% in 1787 ten opzichte van 1786. De ondertekening van het handelsverdrag op 26 april had waarschijnlijk een grotere invloed op de handel dan de uitbraak van de burgeroorlog. Bovendien zullen de meeste schippers al uitgevaren zijn voordat de oorlog uitbrak, zodat ze zeker waren dat ze op zowel de heen- als terugreis niet in bevroren wateren terecht zouden komen. De daling van de handel, 2,4%, in 1788 kan echter niet aan de oorlog worden toegeschreven. In september 1787 werd deze door een tussenkomst van de Pruisische koning Frederik Willem II (1786-1797) opgebroken, waardoor de rust in de Amsterdamse haven was teruggekeerd.⁵⁸

In een brief van Albrecht aan de Staten-Generaal uit 4 november 1788 komt naar voren dat de ambtenaren moesten helpen “de rust en vrede op de Oostzee te herstellen en bewaren.”⁵⁹ Deze brief volgde op de onrust die de oorlog tussen Catharina II en de Ottomanen op de Oostzee had veroorzaakt. Zo probeerde Catharina om bondgenoten te zoeken onder de Britten, Nederlanders en Pruisen in haar oorlogsvoering en ze tegen elkaar uit te spelen op de Baltische Zee. Om de vrede op de Oostzee veilig te stellen besloten Groot-Brittannië, Pruisen en de Republiek om na maanden van geheime onderhandelingen tot een alliantie over te gaan met elkaar. Binnen deze alliantie spraken ze af zich neutraal op stellen in de oorlog tussen de Russen

⁵⁴ Van Nimwegen, *De Nederlandse burgeroorlog*, 19-20.

⁵⁵ *Ibidem*, 169-170, 183-189.

⁵⁶ E. van Eyck van Heslinga, ‘A competitive ally. The delicate balance of naval alliance and maritime competition between Great Britain and the Dutch Republic, 1674-1795’ in: G. Raven en N. Rodger eds., *Navies and armies. The Anglo-Dutch relationship in war and peace* (Edinburgh 1990) 1-11, aldaar 7.

⁵⁷ Van Nimwegen, *De Nederlandse burgeroorlog*, 202.

⁵⁸ *Ibidem*, 280.

⁵⁹ Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 160, Ingekomen extractresoluties van de Staten-Generaal betreffende de bemiddeling tussen Zweden en Rusland, 1788.

en Ottomanen.⁶⁰ Dit verwijderde de spanningen van de Baltische Zee, waardoor de handel weer een opwaartse beweging maakte en zelfs boven het niveau van 1784 rijkte. Deze trend duurde tot 1791 voort, wanneer de oorlog tussen de Ottomanen en de Russen afliep en de gebeurtenissen van de Franse Revolutie hun invloed begon uit te oefenen op de handel van de Republiek op de Oostzee.

Conclusie

De daling van de export vanuit de Republiek naar het Russische Keizerrijk na de Vrede van Parijs heeft twee oorzaken. Ten eerste leidde de stoeve onderhandelingen tussen Catharina II en Albrecht voor een nieuw handelstraktaat tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk tot ongenoegen bij de gezant, Staten-Generaal en Nederlandse handelaren. Hoewel ze al ontevreden waren over het handelscontract van 1783, wilde de keizerin de invoerrechten van Nederlandse handelaren aanscherpen. Hierdoor liep het aantal handelaren dat naar de Russische haven voer af. Terzelfdertijd begon de patriottenbeweging zich uit te breiden in de Republiek en ontstonden er steeds meer opstanden tussen de orangisten en de patriotten. Hierdoor trokken steeds meer Nederlandse handelaren weg uit de Republiek doordat ze op zoek gingen naar een stabielere politieke omgeving. Dit droeg tevens bij aan de dalende export naar het Russische Keizerrijk.

In 1787 wist de handel, ondanks de uitbreking van de Burgeroorlog in de Republiek, naar de Russische havens weer toe te nemen. Dit was te danken aan Catharina II's ambitie om het Russische Keizerrijk via een oorlog met de Ottomanen te vergroten met een haven aan de Middellandse Zee. Om dit te bereiken had ze een lening nodig, die enkel Nederlandse handelshuizen haar konden aanbieden. Alvorens ze de lening aanvroeg, maakte de keizerin een omslag in de onderhandelingen omtrent het handelsverdrag en bood ze Nederlandse handelaren belastingverlagingen en een eigen rechtbank voor hun zeelieden aan. Zo hoopte ze de Nederlandse handelaren weer goedgezind te krijgen en de kansen op een lening te verhogen. Deze tactiek lijkt gewerkt te hebben, want na de ondertekening van het handelstraktaat op 26 april 1787 werd een lening aan haar verstrekt en nam de export naar het Russische Keizerrijk toe. In tegenstelling tot het argument van het huidige debat dat handel in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw stil kwam te liggen, ging de handel ook na de Vrede van Parijs door en zorgde het handelstraktaat van 1787 zelfs voor een betere positie van Nederlandse kooplieden in het Russische Keizerrijk dan voor de uitbreking van de Vierde Engelse Oorlog.

⁶⁰ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 160.

De Franse Revolutie

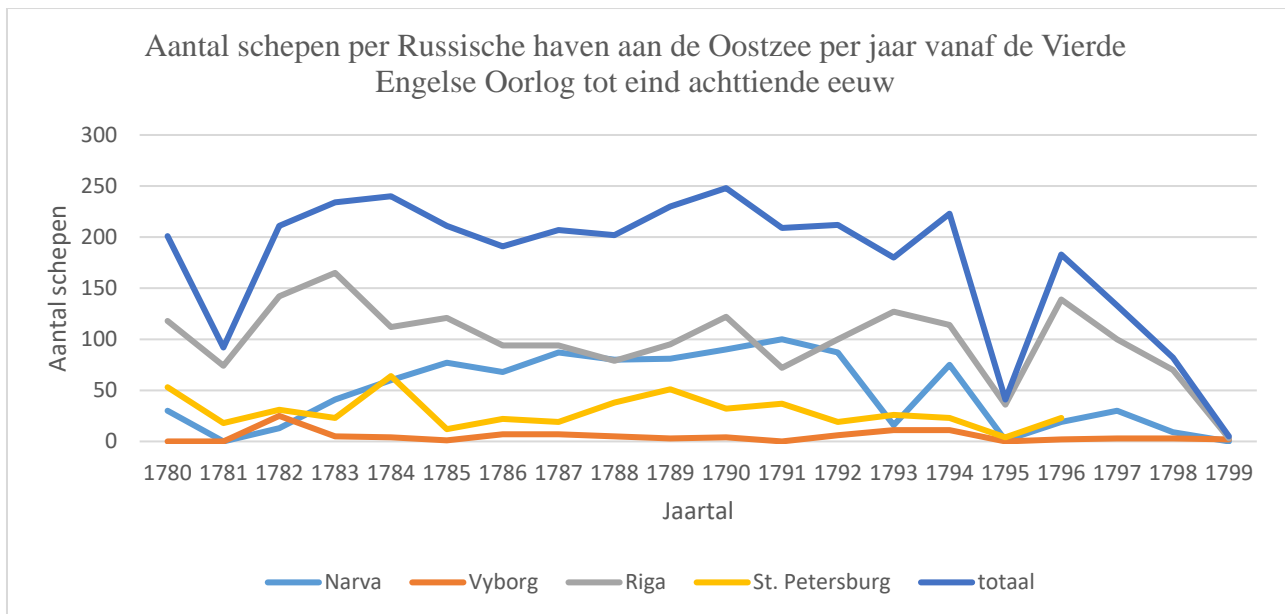
Op 14 juli 1789 werd met de Bestorming van de Bastille de Franse Revolutie ingeluid. Gedurende de eerste paar jaar van de revolutie werden de pijlen tegen de macht van de Franse adel gericht en beperkte het geweld zich tot het Franse Koninkrijk.⁶¹ In de Republiek bleef het rustig. De handel op de Oostzee zette zich voort en de Nederlandse handelaren profiteerden van de verbeterde handelsvoorwaarden die het handelsverdrag van 1787 had vastgesteld. Deze situatie duurde echter niet eeuwig voort. De briefwisselingen tussen de Staten-Generaal en de gezanten Carl Bagge en Jan Hogguer en de lastgeldregisters brengen in beeld dat de situatie vanaf 1791 kenterde. Na de vernieuwing van het handelsverdrag in 1791 liepen de gemoederen tussen de Nederlandse handelaren en de Russische keizerin hoog op, waardoor enkele handelaren weigerden om hun goederen naar het Russische Keizerrijk te vervoeren. Hoewel de handel in de jaren daarop zowel eens steeg als daalde, maakte de inval van de Fransen op 18 januari 1795 in Amsterdam, en de daaropvolgende uitroeping van de Bataafse Republiek op 19 januari 1795, een einde aan de handel van de Republiek naar het Russische Keizerrijk. Bestudering van deze gebeurtenissen zal duidelijk maken dat, op basis van de export naar het Russische Keizerrijk, de neergang van de concurrentiepositie van de Republiek op de Oostzee niet bij het begin van de Vierde Engelse Oorlog gelegd moet worden, maar enkele jaren na de uitroeping van de Bataafse Republiek in 1795.

De relatie met Catharina II bleef in het begin van de Franse Revolutie van goede aard. De oorlog met het Ottomaanse Rijk was immers nog in volle gang en de keizerin had de financiële steun van de Nederlandse handelshuizen hard nodig doordat ze in 1788 in een oorlog met Zweden verstrikt was geraakt (1788-1790). Hierdoor waren de Nederlandse handelaren verzekerd van hun handelsrelatie met het keizerrijk en werd het handelscontract van 1787 toen het in 1791 afliep vernieuwd.⁶² Toch is in figuur 3 vanaf 1790 een daling van de handel op de Oostzee waar te nemen. Prijsstijgingen van Russische producten, de verhoging van de invoerbelasting op luxegoederen en een verbod op de invoer van producten die het Russische Rijk zelf kon produceren zorgden voor onvrede bij Nederlandse handelaren en de Staten-Generaal.⁶³ Doordat de omzet en winsten terugliepen werd het voor de handelaren minder aantrekkelijk om naar het Keizerrijk te trekken.

⁶¹ Donald Sutherland, *The French Revolution and empire. The quest for a civic order* (Malden-Oxford-Melbourne-Berlin 2003) 5-8.

⁶² Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 168, Kopieboek van uitgaande stukken aan het Russische gouvernement, 1791-1795.

⁶³ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185.; Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 174, Oekazen van de Russische keizerin, 1793-1794.; De handelaren uitten hun woede over de stijgende prijzen, maar vermelden niet in welke mate de goederen duurder werden.



Figuur 3: Aantal schepen per Russische haven aan de Oostzee per jaar vanaf de Vierde Engelse Oorlog tot eind achttiende eeuw

De Staten-Generaal was er ook niet over te spreken dat deze verhogingen en verboden pas door de keizerin werden aangekondigd na de ondertekening van het nieuwe handelsverdrag. Enkele Nederlandse handelaren waren de treiterijen van Catharina II zat en deelde de Staten-Generaal via de Directeuren van Moscovische Handel mee dat de keizerin “geen goederen meer van ons rijk zal krijgen.”⁶⁴ Dit dreigement is terug te zien in figuur 3. Hoewel er in Narva tien en in St. Petersburg vijf schepen meer binnenkwamen, daalde het aantal schepen dat in Riga aanmeerden met vijftig stuk in 1791 ten opzichte van 1790. De keizerin legde het dreigement van de Nederlandse handelaren echter naast zich neer. De kooplieden die hadden gepoogd Catharina II af te schrikken bleven, aan de hand van figuur 3, weg van het Russische Keizerrijk, aangezien de handel tussen 1791 en 1792 nagenoeg gelijk bleef.

De onthoofding van Lodewijk XVI op 21 januari 1793 zorgde voor een omwenteling onder de Nederlandse handelaren. Lodewijk XVI’s veroordeling tot de guillotine had Catharina II dusdanig geschokt dat ze niets meer met de Franse bevolking te maken wilde hebben.⁶⁵ Via een decreet verbood ze Russische handelaren om in Frankrijk handel te drijven en Franse handelaren werd de toegang tot het Russische Rijk ontzegd. Daarnaast gaf de keizerin de opdracht om alle Franse goederen uit het Keizerrijk te verwijderen. De invoer van Franse producten werd daardoor tevens verboden.⁶⁶ Nederlandse handelaren zagen in dit decreet echter

⁶⁴ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185.

⁶⁵ Vera Proskurina, *Creating the empress: Politics and poetry in the age of Catherine II* (Boston 2011) 33.

⁶⁶ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 174.

een kans om hun omzet in het Russische Rijk te vergroten door een illegale handel in Franse goederen te beginnen. In samenwerking met de Directeuren van Moscovische Handel en Britse handelaren werd een creatieve constructie bedacht. Via een nieuwe route langs een Britse haven werden Franse goederen aan boord geladen van een Nederlands handelsschip en naar het Russische Keizerrijk gebracht. Bij aankomst werden de goederen voorgesteld als een Nederlandse productie.⁶⁷ Franse goederen waren niet verboden in Groot-Brittannië en de Republiek kon vanwege de oorlogsverklaring aan Willem V op 29 januari 1793 de goederen niet in Frankrijk zelf gaan ophalen.

De constructie met de Britten kon een daling van de handel in 1793 echter niet tegenhouden. De oorlogsverklaring aan de stadhouder had een grotere impact op de handel dan de overeenkomst met de Britten. Hoewel de oorlog zich in het Zuiden van de Republiek afspeelde en de schepen vanaf Amsterdam naar het Russische Keizerrijk voeren, kan angst hier een factor hebben gespeeld. In korte tijd vielen meerdere steden onder leiding van generaal Charles-François Dumouriez in de handen van de Fransen. In februari werden Venlo, Stevensweert, Klundert, Bergen op Zoom en Breda door de Franse revolutionairen bezet. Daarnaast werden Maastricht en Eindhoven onder vuur genomen. In maart werd Geertruidenberg aan het rijtje Franse veroveringen toegevoegd. Hierdoor was het grootste deel van West-Brabant en Holland onder het Hollands Diep in handen van de revolutionairen.⁶⁸ Hierdoor kunnen handelaren in de veronderstelling zijn geweest dat de haven van Amsterdam snel in Frans bezit zou vallen en hun schepen daarom niet lieten uitvaren. Vooral omdat enkele Nederlandse schepen al door de Fransen op de Noordzee in beslag waren genomen en de Nederlandse bevolking de Fransen niet als bevrijders van het adellijke regime beschouwde, maar als vijanden van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.⁶⁹ De desertie van Dumouriez en de terugtrekking van enkele legioenen in april nam de angst onder de scheepvaarders niet weg.⁷⁰ Franse kapers die met de inval in de Republiek in februari zich op de Noordzee hadden genesteld om Nederlandse schepen te plunderen hadden zich namelijk niet teruggetrokken.⁷¹

⁶⁷ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185. De kosten en winst die deze constructie met zich meebracht is onbekend. De goederen die via deze constructie verhandeld werden worden ook niet gespecificeerd. Er wordt enkel bericht over de constructie. Het is echter aannemelijk dat de constructie winstgevend was voor de Nederlandse handelaren, ook al moesten ze nu een langere reis afleggen door eerst een bezoek aan Groot-Brittannië te brengen en daar de goederen eerst opkopen alvorens ze die naar het Russische Rijk konden vervoeren, anders zouden ze hem niet zijn aangegaan.

⁶⁸ Joost Roosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk* (2003) 382-384.

⁶⁹ Roosendaal, *Bataven!*, 393.

⁷⁰ *Ibidem*, 395.

⁷¹ *Ibidem*, 399-400.

In december 1793 werden de inbeslaggenomen schepen echter vrijgegeven.⁷² Daarbij bleef verder oorlogsgeweld uit, waardoor de export naar het Russische Keizerrijk in 1794 weer opkrabbelde. Toch bleek de stop van de veroveringstocht van de Fransen slechts tijdelijk te zijn. Op 14 en 15 september 1794 vond de Slag om Boxtel plaats. Na een drie uur durende strijd werd de stad ingenomen en breidde de aanval zich uit naar Sint-Oedenrode, Breugel en Nijnsel.⁷³ Vervolgens trokken de Franse troepen door naar 's-Hertogenbosch. Op 21 september vielen ze de stad aan. Na 21 dagen capituleerde de stad. In november moesten ook Maastricht en Nijmegen eraan geloven.⁷⁴ Hierna begonnen de Fransen aan hun tocht naar Amsterdam. De invloed van het oorlogsgeweld is echter niet terug te zien in de grafiek. Doordat de Fransen pas eind september hun wapens weer oppakten, waren de meeste schepen al uitgevaren naar het Russische Keizerrijk. Als de schippers nog in de Amsterdamse havens hadden gelegen, hadden ze hun eindbestemming niet kunnen bereiken door het dichtvriezen van de Oostzee in de winterse maanden.

De duik die de handel in 1795 nam, is aan de uitroeping van de Bataafse Republiek op 19 januari 1795 te wijden. Op 18 januari waren de revolutionairen tot Amsterdam doorgestoten.⁷⁵ Op 19 januari gaf het Amsterdamse bestuur zich vervolgens over en werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Hoewel het Franse regime de leiding in de Republiek overnam, bracht de omwenteling institutioneel gezien geen breuk met het verleden. De Fransen hadden namelijk geen blauwdruk van de politieke invulling van de nieuwe Bataafse Republiek.⁷⁶ Hogguer mocht daardoor in St. Petersburg zijn functie als gezant blijven vervullen. De gezant was echter niet te spreken over dit bericht. Bij aanvang van zijn positie, zo schrijft Hogguer, had hij de eed afgezworen aan Willem V en niet aan de Franse revolutionairen en zwaaide daarom af.⁷⁷

Bagge mocht zijn functie ook behouden en zette zijn taken en die van Hogguer door. Hij vroeg aan Catharina II of, ondanks de bezetting van de Fransen, de handel tussen de Republiek en het Keizerrijk kon doorgaan. De keizerin honoreerde zijn verzoek onder de voorwaarde dat Nederlandse handelaren de Russische havens enkel onder de neutrale vlag mochten binnenvoeren.⁷⁸ Hierdoor zou een minder scherpe daling van de handel in 1795

⁷² Roosendaal, *Bataven!*, 401.

⁷³ Simon Schama, *Patriots and liberators: Revolution in the Netherlands 1780-1813* (New York 1977) 175-178.

⁷⁴ *Ibidem*, 180-184.

⁷⁵ *Ibidem*, 189.

⁷⁶ Jan Postma, Alexander Gogel (1765-1821): Grondlegger van de Nederlandse staat (Hilversum 2017) 46-48.

⁷⁷ Koninklijk Huisarchief Den Haag, Leden van het Huis Oranje-Nassau (A) inv.nr. A31, Willem V Batavus, prins van Oranje, vorst van Nassau (1748-1806), stadhouder van alle gewesten, 1748-1806.

⁷⁸ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185.

verwacht kunnen worden. Toen Catharina II in juni 1795 werd ingelicht over de constructie die de Britten en Nederlanders in 1793 hadden opgezet ging het echter mis. Bij een vrachtcontrole door de Russische autoriteiten werden acht schepen onderschept met illegale Franse goederen aan boord.⁷⁹ Hoewel Nederlandse handelaren het gezag van Catharina twee jaar lang hadden ondermijnd, werden ze buiten de inbeslagname van de schepen niet gestraft. Wel droeg de ontdekking van de Franse goederen bij aan de afname van de handel naar de Russische havens, doordat de constructie met de Britten na de ontdekking per direct werd beëindigd.⁸⁰

Toch leeft in 1796 de handel weer op. Bagge kon nog steeds vrij zijn gang gaan in St. Petersburg doordat het regime van de Bataafse Republiek zich vooral bezighield met binnenlandse problematiek. Hierdoor kon de rust onder de Nederlandse handelaren weer enigszins terugkeren. Bovendien mochten Nederlandse kooplieden van Catharina de Grote nog steeds onder de neutrale vlag de Russische havens betreden, waardoor de handel op de Oostzee weer opgepakt kon worden. Desalniettemin bleef de handel onder het niveau van voor de Vierde Engelse Oorlog. Vanaf 1797 daalde de handel weer. De overeenkomst dat Nederlandse handelsschepen onder de neutrale vlag een Russische haven mochten binnenvaren kon door het overlijden van Catharina op 7 november 1796 niet verlengd worden. Haar opvolger, Paul I, schoof zijn afschuw tegen het Franse regime niet onder tafels en poten en was niet geïnteresseerd om de handelsbanden met de voormalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in stand te houden.⁸¹ Hoewel Bagge zijn functie aan het hof mocht aanhouden, kon de gezant de nieuwe heerser niet inspireren om de onderhandelingen tussen de Republiek en het Keizerrijk op te pakken.

Ook begon de invloed van het nieuwe Franse bewind zijn tol te eisen. Zo is in een notitie van Estienne le Jay in de galjoetsregisters van de Directeuren van Moscovische Handel uit 1814 te lezen dat vanaf 1797 tot 1813 niet is bijgehouden welke Nederlandse schepen vanuit de Amsterdamse haven naar St. Petersburg (en Archangelsk) voeren. Hij inde het lastgeld van 1786 tot 1797 en van 1814 tot 1823 en wijdt de ontbrekende gegevens aan het Franse bewind.⁸² Het is mogelijk dat le Jay in 1797 uit zijn functie werd gezet door de revolutionairen, omdat hij

⁷⁹ In de brief die Bagge naar de Directeuren stuurde, benoemde hij niet hoe Catharina II de constructie tussen de Britse en Nederlandse handelaren om Franse goederen het Russische Rijk in te voeren had ontdekt. Mogelijkerwijs is na de onderschepping van de acht schepen Osterman ingelicht die het nieuws vervolgens aan Catharina heeft doorgespeeld.

⁸⁰ De oorlog die tussen de Republiek en Groot-Brittannië uitbrak nadat Frankrijk en Republiek bondgenoten waren geworden bij uitroeping Bataafse in januari 1795 verklaart de daling van de handel niet. In tegenstelling tot de Vierde Engelse Oorlog begonnen zette de Britten geen handelsblokkade op de Noordzee op. De oorlog in 1795 richtte zich op de kolonies in en rondom het Caraïbische gebied, Zuid-Afrika en Azië.

⁸¹ NA, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185.

⁸² GAS, Archief van de Directie van de Moscovische Handel (6), inv.nr. 62.

na de Franse tijd zijn retour maakte als incasseerder van het lastgeld. Het is echter wel aannemelijk dat er lastgeld werd geïnd, aangezien de galjoetsgeldregisters van Directeuren van Oostersche Handel en Reederijen wel doorliepen tijdens het bewind van de Fransen. Ondanks het ontbreken van de gegevens van St. Petersburg is het onwaarschijnlijk dat de uitvoer naar St. Petersburg afweek van de dalende lijn die figuur 3 voor de havens van Narva, Vyborg en Riga in beeld is gebracht. De onrust in de Republiek, in combinatie met de onverschilligheid van Paul I, leidde ertoe dat de export naar het Russische Keizerrijk steeds verder wegzakte, alvorens de handel in 1799 zo goed als stil kwam te liggen. Slechts vijf schepen Nederlandse schepen hadden zich in dat jaar in het Russische Keizerrijk gemeld.

Conclusie

Bij het begin van de Franse Revolutie werd er onder de Nederlandse handelaren geen noodklok geluid. De revolutionairen richtten hun aandacht op de macht van de Franse adel, waardoor men in de Republiek geen hinder van de Revolutie ondervond. De Nederlandse export naar het Russische Keizerrijk steeg zelfs in de eerste paar jaar na de Bestorming van de Bastille. De vreedzame situatie kenterde echter in 1791, in eerste instantie buiten de invloed van de Fransen om, toen Catharina de Grote na de vernieuwing van het handelscontract tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk van 1787 de invoerbelasting verhoogde, prijsstijgingen van Russische goederen doorvoerde en de handelaren een invoerverbod oplegde van goederen die ook in het Keizerrijk geproduceerd konden worden. Enkele Nederlandse kooplieden weigerden vervolgens om hun goederen aan het Russische Keizerrijk te verhandelen, waardoor de export naar het Russische Rijk afnam. Toen in 1793 het Franse leger de Republiek binnenviel in Venlo en omstreken zakte de export naar het Russische Keizerrijk verder weg. Een opleving van de handel in 1794 kon de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden niet redden van de Franse bezetting die zich door de Gewesten verspreidde. Op 19 januari 1795 viel Amsterdam en nam het Franse regime de macht over.

De omschakeling van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden naar de Bataafse Republiek luidde het begin van het einde in voor de Nederlandse handel naar het Russische Keizerrijk. Hoewel Catharina II, ondanks haar afkeer tegen de Fransen, Nederlandse handelaren nog steeds toeliet in de Russische havens wanneer ze onder de neutrale vlag voeren, beëindigde haar dood in 1796 deze overeenkomst. Haar opvolger, Paul I, had geen boodschap aan de Nederlandse handelaren of de handelsbelangen van de Republiek. Hierdoor werden er geen nieuwe handelsverdragen gesloten met het Russische Keizerrijk na 1796 en kwam de handel in een slop terecht. In 1799 was het einde van de export van de Republiek naar het Keizerrijk in

zicht toen slechts vijf schepen zich meldden in de Russische havens. Hiermee wordt ook duidelijk dat, op basis van de export van de Republiek naar het Russische Keizerrijk toe, de handel van de Republiek op de Oostzee pas negentien jaar later dan het huidige debat beargumenteerd stil was komen te vallen.

Conclusie

De concurrentiepositie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op de Oostzee gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw is door historici met veel belangstelling onderzocht. De dominante positie die Nederlandse handelaren tijdens de zeventiende eeuw hadden opgebouwd, is volgens geschiedkundigen vanaf 1740 overgenomen door de Britten. Enerzijds wordt de teloorgang van de Nederlandse handel toegeschreven aan de structurele veranderingen in het productieproces die de handelaren niet konden beantwoorden. Anderzijds wordt de neergang toegekend aan competitieve factoren. Britse handelaren konden de structurele veranderingen wel beantwoorden, waardoor kooplieden Nederlandse havens links lieten liggen en naar de Britse havens trokken. Het debat heeft deze bevindingen gebaseerd op het aantal passages van Nederlandse schepen door de Sont en de vracht die deze schepen naar het Balticum vervoerden zoals vermeld in de Sonttolregisters. Hierbij hebben historici zich beperkt tot 1780, omdat ze achtten dat met het begin van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) de handel door de handelsblokkade die de Britten op de Noordzee hadden opgezet tot stilstand kwam en na de Vrede van Parijs (1784) ook niet meer wist te herpakken.

Deze methodologie heeft echter een incorrect beeld gecreëerd van de handel van Nederlandse handelaren op de Baltische Zee in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw. Zo is in dit werkstuk aan de hand van een casus over de export van de Republiek naar het Russische Keizerrijk aangetoond dat er nooit sprake is geweest van een handelsstop gedurende de Vierde Engelse Oorlog. De lastgeldregisters van de Directeuren van Moscovische Handel en Directeuren van Oostersche Handel en Reederijen hebben aangetoond dat de export in 1781 tijdelijk afnam door de handelsblokkade van de Britten op de Noordzee, maar in 1782 alweer boven het handelsniveau van voor de oorlog wist uit te stijgen. Dit was mogelijk doordat de Nederlandse kooplieden een bekende vlaggenwisseltruc toepasten om aanvallen van de Britse marine te omzeilen. Zo werd er onder een neutrale, Pruisische of Oostenrijkse vlag naar het Russische Keizerrijk gevaren.

Ook na de Vrede van Parijs kwam de handel niet tot stilstand. Hoewel de export na 1784 afnam, daalde de handel pas in 1786 onder het handelsniveau voorafgaande aan de Vierde Engelse Oorlog. Bovendien was de daling van korte duur. In 1787 steeg de handel alweer. De daling is te wijden aan de patriottenbeweging die tussen 1785 en 1787 haar aanhang in de Republiek vergrootte en onrust veroorzaakte in de Amsterdamse haven. Daarnaast liep de handel ook terug door de stoeve onderhandelingen voor een nieuw handelsverdrag tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk in 1786 en 1787. Hoewel in mei 1787 de groei van de patriottenbeweging tot een burgeroorlog tussen de patriotten en orangisten had geleid, nam de

handel in 1787 toe. Dit was te danken aan de verbeterde invoervoorwaarden voor de Nederlandse handelaren in Russische havens die in het handelscontract van 1787 waren vastgelegd. In plaats van een verhoging van de invoerbelastingen, waarmee de Russische keizerin een jaar lang bedreigd had, werden deze verlaagd. Bovendien kregen Nederlandse scheepvaarders de keuze om voor een Nederlandse rechtbank terecht gesteld te worden indien ze verdacht werden van het plegen van een misdaad.

Toch had het nieuwe handelsverdrag niet voor een oneindige glorie tijd voor de export van de Republiek naar de Russische havens gezorgd. Van 1787 tot 1790 steeg de handel jaarlijks, maar in 1791 legde Catharina II Nederlandse handelaren plots hogere invoerbelastingen op, werden ze de invoer van enkele producten ontzegd en werden prijzen van Russische goederen verhoogd. Hierdoor weigerden enkele kooplieden hun goederen naar het Russische Rijk te vervoeren. Daarnaast kregen de handelaren vanaf 1793 ook te maken met de gevolgen van de Franse Revolutie. De inval van de Franse revolutionairen in de Republiek in februari 1793 zorgde opnieuw voor onrust in de Amsterdamse haven. Toen de Fransen zich na enkele maanden gedeeltelijk hadden teruggetrokken en in 1794 de rust enigszins was teruggekeerd steeg het handelsniveau weer. Dit werd mede mogelijk gemaakt door een lucratieve constructie tussen Britse en Nederlandse handelaren om Franse goederen in het Russische keizerrijk in te voeren nadat Catharina II Franse handelaren en producten de toegang tot haar rijk had ontzegd.

Deze verbetering kende echter geen lang bestaan. In januari 1795 bezetten de Fransen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en doopte haar om tot de Bataafse Republiek. Dit was een mokerslag voor de Nederlandse handel. Hoewel het Franse bewind niet direct een herinrichting van het politieke bestuur doorvoerde en de Russische keizerin Nederlandse schippers nog steeds toeliet in haar havens wanneer ze onder de neutrale vlag de Russische havens binnenvoeren, daalde de handel in 1795. Een korte opleving in 1796 kon het tij ook niet keren. Met het overlijden van Catharina II op 17 november 1796 en het aantreden van Paul I werden de handelsbanden tussen de Republiek en het Keizerrijk doorgesneden. Paul I was namelijk geen fan van de Franse revolutionairen en had geen prioriteit aan de Nederlandse handelsbelangen. Hierdoor zakte de handel steeds verder weg, alvorens het in 1799 zo goed als stagneerde.

Hieruit is af te leiden dat de Nederlandse handel op de Baltische Zee negentien jaar later dan historici tot heden hebben beredeneerd stil was komen te liggen. Hoewel in dit werk enkel de export van Nederlandse handelaren naar het Russische Keizerrijk is besproken en het Balticum meer dan enkel de Russische havens telde, heeft de casus aangetoond dat er nooit

sprake is geweest van een handelsstop in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw. Bovendien is aangetoond dat, ondanks schommelingen in de export naar het Russische Rijk als gevolg van oorlogen in binnen- en buitenland, de handel wist door te groeien tijdens en na de Vierde Engelse Oorlog. Dit spoort aan om de handel tussen de Republiek en de overige Oostzeelanden in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw ook onder de loep te nemen. De vlaggenwisseltruc gedurende de Vierde Engelse Oorlog was namelijk niet voorbehouden aan Nederlandse handelaren die naar Russische havens trokken. Vervolgens zal het mogelijk worden om te beredeneren of de relatie tussen de Republiek en het Russische Keizerrijk een uitzondering op de Baltische Zee was, of dat de conclusies omtrent de concurrentiepositie van de Republiek in de laatste twintig jaar van de achttiende eeuw zal moeten worden herzien.

Bibliografie

Primaire Bronnen

- Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Amsterdam, Archief van de Directie van de Moscovische Handel (6), inv.nr. 61, Rekeningen voor directeuren van het last-of galjootsgeld, geïnd door Hendrik Lussing Mz. en Pieter Nijs, 1776-1785.
- Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Amsterdam, Archief van de Directie van de Moscovische Handel (6), inv.nr. 62, Rekeningen voor directeuren van het last-of galjootsgeld, geïnd door Estienne le Jay, 1786-1796 en 1814-1823.
- Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Amsterdam, Archief van de Directie van de Oostersche Handel en Reederijen (78), inv.nr. 101, Rekeningen voor directeuren van het galjootsgeld, geïnd door Estienne le Jay, 1780-1794.
- Gemeente Amsterdam Stadsarchief, Amsterdam, Archief van de Directie van de Oostersche Handel en Reederijen (78), inv.nr. 102, Rekeningen voor directeuren van het galjootsgeld, geïnd door Estienne le Jay, 1795-1825.
- Jenkinson, Charles, *A collection of all the treaties of Peace, alliance, and commerce between Great-Brittain and other powers. From the treaty signed at Munster in 1648, to the treaties signed at Paris in 1783 Vol. III* (Piccadilly 1785).
- Koninklijk Huisarchief Den Haag, Leden van het Huis Oranje-Nassau (A) inv.nr. A31, Willem V Batavus, prins van Oranje, vorst van Nassau (1748-1806), stadhouder van alle gewesten, 1748-1806.
- Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 119, Dossier inzake onderstand voor de Gereformeerde kerk in Moskou, 1768.
- Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 154, Uitgaande brieven van de Staten-Generaal en de griffier, 1785-1789.
- Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 157, Ingekomen extract- en kopieresoluties van de Staten-Generaal betreffende de ambassade, 1784-1789.
- Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 159, Onderhandelingsvolmacht tot hernieuwing van het Tractaat van Commerce tussen de Republiek en Rusland, en andere stukken ter zake, 1787.
- Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 160, Ingekomen extractresoluties van de Staten-Generaal betreffende de bemiddeling tussen Zweden en Rusland, 1788.
- Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 168, Kopieboek van uitgaande stukken aan het Russische gouvernement, 1791-1795.

Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 170, Afschriften van uitgaande brieven aan Nederlandse consuls in Rusland en Danzig, 1791-1795.

Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 171, Ingekomen brieven van Nederlandse consuls in Rusland en Danzig, 1791-1795.

Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 174, Oekazen van de Russische keizerin, 1793-1794.

Nationaal Archief Den Haag, Legatie Rusland (1.02.13), inv.nr. 185, Kopieboek van uitgaande brieven, 1791-1806.

Literatuurlijst

Alberts, A., *De huzaren van Castricum: een geschiedenis van de Nederlandse Republiek van 1780-1800* (Amsterdam 1973).

Bruijn, Jaap, 'Facing a new world: The Dutch navy goes overseas (c.1750-c.180) in: Bob Moore en Henk van Nierop eds., *Colonial empires compared* (New York 2003) 113-128.

Cronin, Vincent, *Catherine, Empress of all the Russia's* (Londen 1989).

Eyck van Heslinga, E. van, 'A competitive ally. The delicate balance of naval alliance and maritime competition between Great Britain and the Dutch Republic, 1674-1795' in: G. Raven en N. Rodger eds., *Navies and armies. The Anglo-Dutch relationship in war and peace* (Edinburgh 1990) 1-11.

Edler, Friedrich, *The Dutch Republic and the American Revolution* (New York 1971).

Eeghen, Isabella van, *Inventarissen van de archieven van de Directie van de Moscovische Handel, Directie van de Oostersche Handel en Reederijen, commissarissen tot de graanhandel en commissie voor de graanhandel* (Amsterdam 1961).

Faber, Johannes, 'De Sontvaart als spiegel van de structuurveranderingen in de Europese economie gedurende de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 1:2 (1982) 91-101.

Hughes, Lindsay, *The Romanovs. Ruling Russia, 1613-1917* (Cornwall 2008).

Jacobs, E., *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18^{de} eeuw* (Zutphen 2000).

Jones, Robert, 'Morals and markets: The Conflict of traditional values and liberal ideas in the economic thought and policies of Catherine II,' *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 45:4 (1997) 526-540.

Jonker, Joost en Keetie Sluyterman, *Thuis op de wereldmarkt. Nederlandse handelshuizen door de eeuwen heen* (Utrecht 2000).

- Kaplan, Herbert, *Russian overseas commerce with Great Britain during the reign of Catherine II* (Philadelphia 1995).
- Klein, Peter, 'Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795', in: Dick Blok, Walter Prevenier en Daan Roorda eds., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden VIII* (Haarlem 1979), 160-184.
- Knoops, Enne, 'Het eindstadium van een moeizame doch geslaagde carrière: Johan Isaïc de Swart in Sint-Petersburg 1787-1791' in: Emmanuel Waegemans en Hans van Koningsbrugge eds., *Noord- en Zuid-Nederlanders in Rusland 1703-2003* (Groningen 2004) 31-53.
- Knoppers, Jake, *Dutch trade with Russia from the time of Peter I to Alexander I: A quantitative study vol. 1* (Montreal 1976).
- Langen, Jan-Deam van, 'De missie van Jan Willem Hogguer, Nederlands diplomaat in Sint-Petersburg 1791-1795' in: Emmanuel Waegemans en Hans van Koningsbrugge eds., *Noord- en Zuid-Nederlanders in Rusland 1703-2003* (Groningen 2004) 54-72.
- Lindblad, Jan, 'Structural change in the Dutch trade with the Baltic in the eighteenth century,' *Scandinavian Economic History Review* 33:3 (1985) 193-207.
- Margócsy, Dániel, *Commercial visions: Science, trade, and visual culture in the Dutch Golden Age* (Chicago 2014).
- Nimwegen, Olaf van, *De Nederlandse burgeroorlog (1748-1815)* (Amsterdam 2017).
- Postma, Jan, *Alexander Gogel (1765-1821): Grondlegger van de Nederlandse staat* (Hilversum 2017).
- Proskurina, Vera, *Creating the empress: Politics and poetry in the age of Catherine II* (Boston 2011).
- Roosendaal, Joost, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk* (2003) 382, 392.
- Schama, Simon, *Patriots and liberators: Revolution in the Netherlands 1780-1813* (New York 1977).
- Scott, H.M. 'Sir Joseph Yorke and the waning of the Anglo-Dutch alliance' in: Bob Moore en Henk van Nierop eds., *Colonial empires compared* (New York 2003) 11-32.
- Schweckendiek, Dieter, *Die Trennung der Struktur- von den Konkurrenzeffekten in der Begründung des unterschiedlichen Exportwachstums einzelner Länder* (Tübingen 1967).
- Sutherland, Donald, *The French Revolution and empire. The quest for a civic order* (Malden-Oxford-Melbourne-Berlin 2003).

Tyszynski, H., 'World trade in manufactured commodities 1899-1950', *The Manchester School of Economic and Social Studies* 19:3 (1951) 272-304.

Veluwenkamp, Jan, 'Sound Toll Registers online. Concise source criticism,' www.soundtoll.nl/images/files/STROpdf.pdf (geraadpleegd 6 mei 2018) 1-4.

Vries, Johan de, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Amsterdam 1959).

Afbeeldingen

A. Rooland, Opticaprent: de slag op de Doggersbank, 1781-1800. Ingekleurde kopergravure. Collectie Fries Scheepvaart Museum, Sneek, inv.nr. FSM-1980-216A.

Appendix 1: Aantal schepen in de Russische havens volgens de lastgeldregisters

	Narva	Vyborg	Riga	St. Petersburg	Totaal*
1780	30	0	118	53	201
1781	0	0	74	18	92
1782	13	25	142	31	211
1783	41	5	165	23	234
1784	60	4	112	64	240
1785	77	1	121	12	211
1786	68	7	94	22	191
1787	87	7	94	19	207
1788	80	5	79	38	202
1789	81	3	95	51	230
1790	90	4	122	32	248
1791	100	0	72	37	209
1792	87	6	100	19	212
1793	16	11	127	26	180
1794	75	11	114	23	223
1795	1	0	36	4	41
1796	19	2	139	23	183
1797	30	3	100		133
1798	9	3	70		82
1799	0	2	3		5

* Vanaf 1797 ontbreken de cijfers van de haven van St. Petersburg